

Євгенія СТРАШКО
(Ніжин)

Георгій Кониський в історико-культурній спадщині України

XVIII ст. називають “епохою Просвітництва” або “віком Розуму”. Ця історико-культурна характеристика накладається, насамперед, на відому періодизацію: бароко, рококо, класицизм. З іншого боку, маємо, передусім, усвідомити, що XVIII ст., як “вік Розуму”, був періодом дійсно визначних епохальних відкриттів у галузі науки та суспільної думки. За філософсько-антропологічними характеристиками XVIII ст. стало добою формування Людини нового типу – Homo Novus. Насамперед, це людина з раціоналістичним світобаченням, де розум, що творить, визнає решту ментальних пріоритетів; людина динамічна та “відкрита” до ціннісних домінацій; людина з високою особистісною самосвідомістю, що творчо осмислює та розвиває традиції [1].

Такий культурно-особистісний тип людини репрезентував визначний діяч України та Білорусі XVIII ст. архієпископ Білоруський Георгій Кониський. Він жив у переломну добу, котра поклала край безмежному пануванню теології в думках людей. Філософ, поет, ректор Києво-Могилянської академії (далі – КМА), проповідник – усі ці якості природно інтегрувалися в своєрідний моноліт у його неординарній особі й оригінальному творчому доробку.

У даній статті не ставиться завдання всебічно аналізувати історіографію зазначеної теми. Можна лише стверджувати, що протягом двох останніх сторіч навколо постаті Георгія Кониського ніколи не існувало інформаційного вакууму, його ім'я постійно залишалося на сторінках наукових видань.

У працях XIX ст. здебільшого висвітлювалася його викладацька та суспільно-проповідницька діяльність [2]. Одночасно, змушені констатувати, що до певної міри складалася й історіографічна традиція затінення Георгія Кониського такими фігурами, як Феофан Прокопович і Григорій Сковорода. На доказ цього можемо навести факт із монографії М.С. Грушевського “З історії релігійної думки на Україні”, де, чомусь, автор “забув” бодай згадати про Георгія Кониського [3].

У XX ст. історіографічні акценти подекуди змістилися у площину філософських поглядів Г. Кониського. Це цілком виправдано, оскільки академічний філософський курс лекцій Георгія Кониського для свого часу був одним із найбільш досконалих і новаторських [4]. Окрім того, протягом означеного часу не зникає інтерес дослідників щодо його можливого авторства “Історії Русів” [5]. І все ж – актуальними залишаються: академічне видання філософського [6], релігійного, літературного [7] доробку Георгія Кониського; сучасний і творчий аналіз його історіософії та проповідницької діяльності.

Коротко зупинимося на основних віхах життєвого шляху Георгія Кониського та значенні КМА у формуванні його як особистості.

Колыбель Нежин, Киев мой учитель;
Я в тридцать восемь лет сделался Святитель.
Семнадцать лет боролся я с волками,
А двадцать два, как Пастырь, отдохнул с овцами.

За претерпенные труды и непогоду
Архиепископом и членом стал Синоду.
Георгий именем, я из Кониских дому,
Коню подобен бывал почтовому...

Так образно й стисло описав свій життєвий шлях архієпископ Білоруський Георгій Кониський у епітафії незадовго до смерті. Георгій /світське ім'я Григорій/ народився 20 листопада (1 грудня за ст.ст.) 1717 р. в м. Ніжині, і належав до старовинного українського роду, котрий із середини XVII ст. займав помітне та стабільне положення в соціальній структурі Лівобережної України. “Но это видное положение Конисские занимают не в среде дворянства, а среди нежинского посполства. <...> Не казачество, а магдебургское право было сферою деятельности Конисских” [8]. Вірогідно, що грамота 1659 р. Єремію Касьяновичу Кониському (першому з відомих нам представників ніжинських Кониських) від польського короля Яна Казимира не давала права на шляхетство [9]. А тому рід Кониських у XVIII ст. – це представники “нових людей”, котрі внаслідок реформ Петра I мали перспективи просування службовою драбиною на підросійських українських землях. “Нові люди” перебували у соціальних суперечках із родовою знаттю, підтримували абсолютизм і освічену монархію. Напевно, така історична ситуація впливала на формування молодого Г. Кониського, його ідеали та вчинки.

Про дитячі роки Георгія не збереглося жодних відомостей. Знаємо лише, що в одинадцять років, після закінчення початкової полкової школи, його віддають на навчання до КМА. Відзначимо основні віхи академічного шляху Г. Кониського: студент (1728-1743), професор піітики (1744-1747), професор філософії (1747-1751), професор богослов'я (1751-1755), а також посади префекта (1747-1751) і ректора (1751-1755) академії.

Третина життя Георгія Кониського минула у стінах Києво-Могилянської академії. Це були роки його дитинства, юності, розквіту творчих сил і формування творчої індивідуальності. Його навчали чудові викладачі, послідовники прогресивних ідей Нового часу: Стефан Калиновський, Сильвестр Кулябка, Михайло Козачинський, Симеон Тодорський. У 1747 р. митрополит Київський Тимофій Щербацький, помітивши значні успіхи молодого професора, сприяв переводу Георгія на кафедру філософії з наданням останньому посади префекта академії. За час роботи на кафедрі Г. Кониським було прочитано два філософські курси. Науковий доробок Георгія Кониського свідчить про помітний прогрес у розвитку соціального і філософського знання в XVIII ст. Істотним методологічним зрушенням й відходом від існуючої парадигми став принцип Г. Кониського “розведення” божественного (наявність якого визнає учений) і природного. У праці “Моральна філософія, або Етика” він намагається показати активний характер людської діяльності й поведінки, які визначаються “свободою волі”. Автор визначає волю “як царицю”, але вона “сама собою несвідома й недосвідчена”, тому розум унаслідок взаємодії з волею зумовлює відповідні людські дії [10]. Г. Кониський вперше в українській науковій літературі дав глибокий аналіз механізмів людської діяльності, який досить близький до сучасного розуміння цієї проблеми [11]. Він зміг гармонійно поєднати в собі релігійного діяча та науковця, котрий прагне нових знань. За словами М. Лінчевського, саме завдячуючи рівномірному поєднанню і розмежуванню науки та віри Г. Кониський став представником нового напрямку у викладанні філософії в стінах КМА [12].

У 1751 р. Г. Кониський був призначений на посаду професора богослов'я. До викладання нового академічного предмету він поставився з такою ж старанністю, як і до попередніх, демонструючи потужний інтелект і творчі можливості. “Что за ум, что за познания во всех тогдашних науках, что за способность, что за ревность к своей профессорской деятельности были у Георгия Конисского, это ясно показывают оставленные им Философская и Богословская системы, которыми <...> превзошел он всех и предшественников своих, и преемников: так они обработаны, так полны ученых сведений” [13].

Для розвитку теорії поезики в Україні важливе значення мала робота Г. Кониського над академічним курсом “Правила поетичного мистецтва” (1746). У якості прикладів автор, в основному, користувався віршами Ф. Пропоковича, палким прихильником думок якого був протягом усього життя. В 1747 р. на сцені КМА було поставлено драму-мораліте Г. Кониського “Воскресение мертвих...”, у якій віддзеркалювалися соціальні антагонізми українського життя XVIII ст., свавілля козацької старшини, продажне судочинство тощо [14].

Києво-Могилянська доба в житті й творчій діяльності Георгія Кониського завершилася, коли 14 жовтня 1754 р. помер православний єпископ Могильовський Ієронім Волчанський і вибір духовенства Білорусі прийшовся на тогочасного ректора КМА. 23 травня 1755 р. король Август III, не дивлячись на всі “старання” католицького й уніатського духовенства, дарував Кониському привілей на “єпископию Белорусскую, Мстиславскую, Оршанскую и Могилевскую со всеми правами епископской власти и юрисдикции, и с правом на владения разными местностями и угодьями” [15]. 20 серпня 1755 р. він був висвячений у єпископський сан Київським митрополитом Тимофієм Щербацьким.

Зрозуміло, вектор життя Георгія Кониського суттєво змінився: почесна та порівняно спокійна діяльність на посаді ректора Київської академії – одного з найпрестижніших вищих навчальних закладів не тільки в Російській імперії, але й у Європі загалом – поступилася місцем напруженому та насиченому соціальними протиріччями буттю. Як в Україні, так і в Білорусі церква задавала певну вертикаль, що організовувала весь навколишній суспільний ландшафт довкілля. Особливою крапкою напруги, своєрідним нервовим збудником було ще й те, що Могильовська кафедра була єдиною православною у складі Речі Посполитої.

За словами самого Георгія Кониського, після прибуття до Білорусі він застав там таких священників, які “ни членов веры христианской не знали, ни силы закона Божия не разумели” [16]. Тому свою діяльність Г. Кониський почав із піклування про підготовку достойних і освічених священників. Просвітницька традиція КМА та переконання нового єпископа в тому, що здатність до навчання є специфічною рисою та природною потребою людини, дозволили йому в 1757 р. заснувати в Могильові семінарію. У промові на честь відкриття семінарії Г. Кониський виклав своє просвітницьке кредо: якщо раніше освіта була доступною лише багатим, то тепер “вам о отрасли презренныя убогих корней мещанства и даже самого поселянства сие щастие в руки досталось” [17]. Г. Кониський неодноразово звертався до КМА з проханням прислати викладачів. Як наслідок: різного часу в Могильовській семінарії працювали вихованці КМА Скальський, Богуславський, Григорович, Цвітковський та інші [18]. Ця традиція не була порушена і після смерті Г. Кониського.

Поклавши, таким чином, початок джерелу формування освічених православних білоруських священиків, Г. Кониський потурбувався і про просвітлення й наявних на той час у Могильові священнослужителів. Він створив при архієрейському будинку типографію, в якій було видруковано “Катихизис или Сокращенное христианское учение” Феофана Прокоповича з власними коментарями та доповненнями.

Упродовж єпископської діяльності Г. Кониський активно впроваджує свої гуманістичні ідеї, відкриває школи, пише і видає наукові праці, художні твори і навчальні посібники. Погляди Г. Кониського мали прогресивний суспільний зміст і слугували подальшому поширенню просвітницької ідеології.

Відповідно до власної концепції людської активності, Георгій Кониський помірено виокремлював основні соціальні орієнтири, котрі були спрямовані на досягнення “корисного чи некорисного” в житті людини. Активність він пов’язував із суспільною діяльністю та відповідальністю людини за свій вибір і вчинки. Земна життєдіяльність людини, за концепцією єпископа Георгія, становить сенс людського блага, хоча є й вище благо, котре “приготував людині Бог” у потойбічному світі, що, натомість, не виключає необхідності земного щастя [19].

Принципи морального ідеалу в суспільному житті Г. Кониський тісно й пластично ув’язував із “відданістю батьківщині й співчуттям до знедолених і нещасних”, а також із динамічною діяльністю Білоруського єпископа в сімнадцятирічній “боротьбі з вовками”. Цікаві відомості знаходимо в О. Пушкіна та І. Сребницького. В 1759 р. в Полоцькому воєводстві з’являється одна з католицьких місій на чолі з домініканцем Овлачинським. Вони силою відняли у православних парафіян Преображенську церкву, насильно перехрещували дітей за католицьким обрядом, творячи інші безчинства. Г. Кониський писав скарги у Синод і польському королю, але вони не дали ніякого результату. І тоді архієрей вирішив особисто об’їхати свою єпархію, “дабы не показать себя не только перед бедными, гонимыми паствы своей людьми, но и перед самим нападающим наемником, видящим волка грядуща и бегающа” [20]. Архівні матеріали та документальні джерела переконливо ілюструють всебічну діяльність Г. Кониського на захист православного населення. Так, отримавши від Катерини II грамоту до польського короля [21], він у 1765 р. з’явився у Варшаві, 27 червня виголосивши перед королем блискучу промову латиною, перекладену потім на європейські мови, полум’яно захищаючи православних Польщі. 24 вересня 1766 р. відкрився черговий Варшавський сейм, на якому знову-таки єдиним захисником православних був Георгій Кониський [22]. Варто згадати й такий історичний факт. Завдячуючи Г. Кониському, було припинено багаторічну суперечку між Могильовською та Київською єпархіями за право володіння деякими монастирями, котрі знаходилися на території Могильовської єпархії, але підпорядковувалися Києву. “При других выдающихся и замечательных качествах своего ума и характера, – писав професор Тітов, – преосвященный Георгий Конисский обладал еще и редким организаторским талантом хорошего администратора” [23]. Білоруський єпископ звернувся до Київського митрополита Арсенія Могилянського з пропозицією передати ці монастирі його “досмотру и управлению”. Він вів цю справу так уміло та гарно, що його візаві нічого не залишалось, як прийняти пропозицію Г. Кониського.

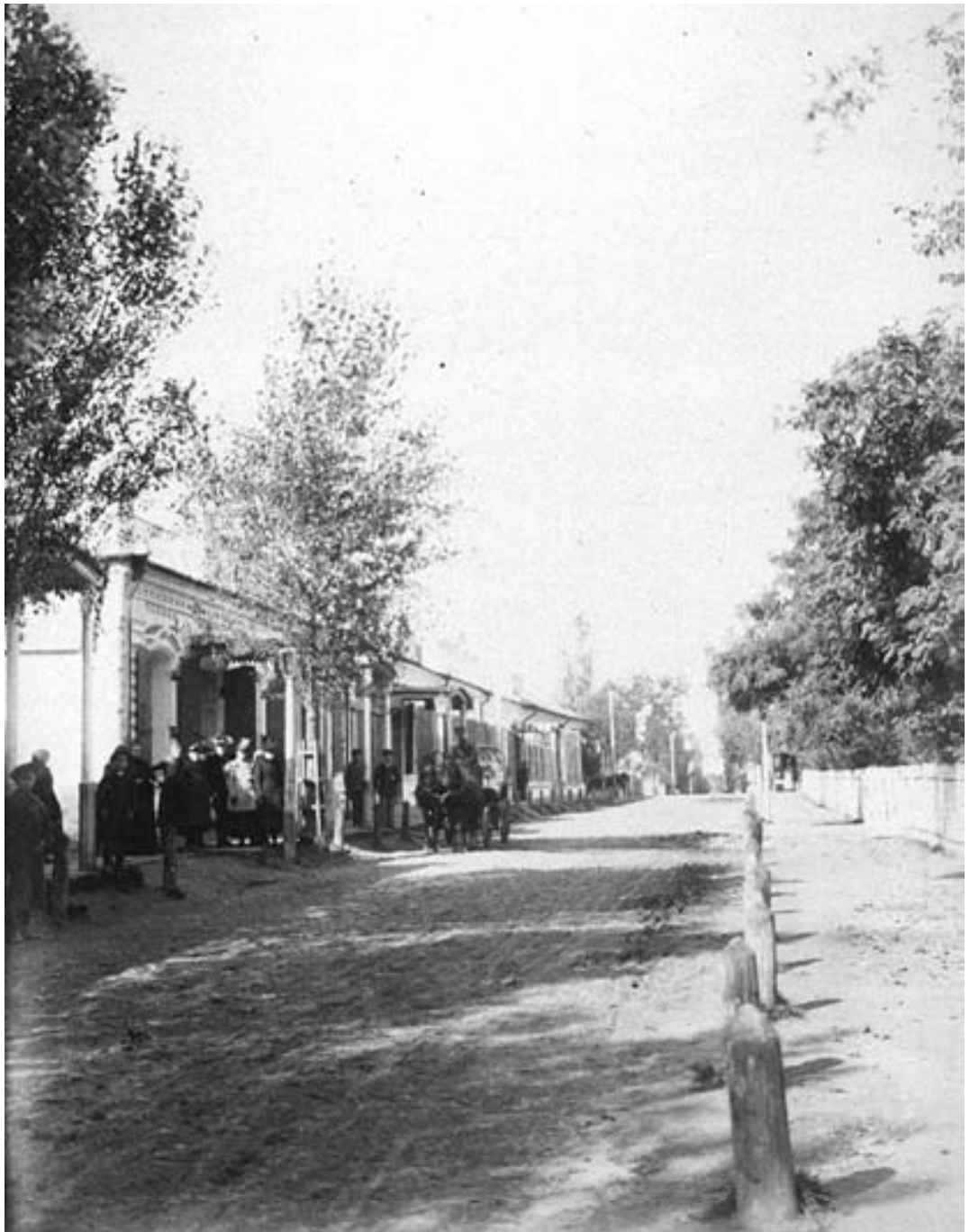
З приєднанням Білорусі до складу Російської імперії період “боротьби з вовками” в житті Г. Кониського поступився часу “відпочинку з вівцями”.

За іменним указом Катерини II 23 вересня 1783 р. Георгій Кониський був уведений у сан архієпископа Білоруського і члена Священного Синоду. Помер Георгій Конись-

кий 13 лютого 1795 р. і був похований у Спаській церкві м. Могильова – міста, з яким історія пов'язала значну частину його життя та діяльності [24].

Після служіння Києво-Могилянській академії та Україні, Георгій Кониський, як єпископ і архієпископ Білоруський, став своєрідною ланкою єднання гуманістичної культури та суспільної ідеології українського й білоруського Просвітництва XVIII ст.; став однією з цеглин у фундаменті споруди раціоналістичного мислення та кращих ідеалів Людини Нового типу – Homo Novus.

1. Демин А.С. Активность литературных героев и деловая жизнь России второй половины XVII в. // Культурное наследие Древней Руси. Истоки. Становление. Традиции. – М., 1976. – С. 190-194; Черная Л. Русская культура Переходного периода от Средневековья к Новому времени (Философско-антропологический анализ культуры). – М., 1999. – С. 173.
2. Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви. – Т. 1. – СПб, 1827; Булгаков М. История Киевской Академии. – СПб, 1843; Асоченский В. Киев с древнейшим его училищем академию. – Ч. II. – К., 1858; Филарет (архиепископ). История русской церкви. Период пятый (1721-1826 г.г.). – М., 1888; Конисский Г. Слова и речи. – Могилев, 1892; Горленко В. Южно-русские образы и портреты. – К., 1898 та інші.
3. Грушевский М.С. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
4. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – К., 1904; Вишневыский Д. Киевская Академия в 1-й половине XVIII ст. – К., 1903; Протасевич В.И. Социально-политические и философские взгляды Конисского // Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI – нач. XIX в. – Минск, 1962; Розвиток прогресивної філософської думки російського, українського та білоруського народів у XVII-XVIII ст. – К., 1978; Кашуба М.В. Трактатування Георгієм Кониським проблеми матерії // Від Вишньського до Сковороди. – К., 1972 й інші.
5. История Русов или Малой России. Сочинение Георгия Конисского, Архиепископа Белорусского. – М., 1846; Біднов В. Нова праця з обсягу української історіографії. – Львів, 1924; Возняк М. Псевдо-Кониський і псевдо-Полетика. – К., 1939; Історія Русів. – К., 1991; Драгоманів М. Про “Історію Русів” // Пам’ять століть. – 1996. – № 2; Толочко О. О.П. Оглоблін та його монографія про автора “Історії Русів” // Київська старовина. – 1997. – № 6 та інші.
6. Кониський Г. Філософські твори. – К., 1990.
7. Українська літературна енциклопедія. За ред. Дзевєріна І.О.: У 5-ти томах. – Т. 2. – К., 1990. – С. 551.
8. Сребницький І.А. К біографії Георгія Конисского // Сборник историко-филологического общества при Институте князя Безбородько в Нежине. – К. 1896. – С. 43.
9. Там само. – С. 44, 72.
10. Соціологічна думка України. За ред. М.В. Захарченка. – К., 1996. – С. 130.
11. Там само. – С. 131.
12. Линчевский М. Педагогика древних братских школ и преимущественно древней Киевской академии // Труды Киевской духовной академии. – 1870. – Сентябрь. – С. 538.
13. Булгаков М. Вказана праця. – С. 162 – 163.
14. Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К., 1993. – С. 551.
15. Кашуба М.В. Георгій Конисский. – М., 1979. – С. 47.
16. Сребницький І.А. Вказана праця. – С. 57.
17. Кашуба М.В. Георгій Конисский... – С. 46.
18. Хижняк З.И. Киево-Могилянская академия. – К., 1988. – С. 226.
19. Соціологічна думка України. – С. 130-131.
20. Пушкин А.С. Собрание сочинений. – Т. 6. – М., 1962. – С. 94; Сребницький І.А. Вказана праця. – С. 58.
21. Бережков М.М. Георгій Конисский // Новое время. – 1895. – 11 (23) февраля.
22. Архив Юго-Западной России. – Т. 11. – Ч. 1. – М., 1913. – С. 589.
23. Титов Ф.И. Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII-XVIII в.в. – Т.3. – Ч.1. – К., 1905. – С. 105.
24. Пішенням Синоду Білоруської Православної Церкви архієпископа Г. Кониського канонізовано як місцево шанованого святого.

Торгові лавки вздовж вул. Московської – лінія забудови другої половини XVIII ст. східної частини Грецького кварталу між вул. Судейською (нині – Гребінки) та Гребінкіного пров. (сучасна вул. Братів Зосим). На сьогодні вціліли лише два будинки на розі обох вулиць. Фото початку XX ст.